

Na obranu non-reprezentacionalizmu vo filozofii histórie*

EUGEN ZELENÁK

In Defense of Non-representationalism in Philosophy of History

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2025.16.2.268-279>

ABSTRACT: For several decades, there has been a heated debate between realists and anti-realists in philosophy of history. Realists, on the one hand, insist that historians face pre-structured past reality and their goal is to represent it in their works. Anti-realists, on the other hand, challenge various details of realism, they emphasize constructive role of historians in their work and they welcome plurality in history. In his recent text in this journal, Pavol Labuda criticizes anti-realism with a specific focus on its particular version of non-representationalism. Since his presentation of both the realism v. anti-realism controversy and of my views is misleading, in my text I offer a more plausible overview of the debate. Moreover, I present and illuminate the key points of non-representationalism in philosophy of history. Finally, I point out to several contentious views of Labuda presented in his text. More specifically, I argue that Labuda misrepresents the position he allegedly criticizes, since the most influential anti-realists do not doubt the existence of the past reality. In addition, I show that this misguided objection results from insufficient understanding of the epistemic core of non-representationalism. Finally, I question Labuda's understanding of concepts of representation and of social stability of past events.

Keywords: Philosophy of History, Past Events, Representation, Non-representationalism, Plurality, Pavol Labuda.

Úvod

Sú historické práce reprezentácie minulosti? Ponúkajú nám historici objektívny a pravdivý obraz toho, čo sa udialo? Musíme akceptovať pluralitu historických prác o tej istej časti minulosti? Je minulé realita jasne štruktúrovaná a inherentne zmysluplná? Mapujú historici práve takto vopred sformovanú minulosť vo svojich prácach? Toto sú len niektoré z otázok, ktoré napadnú kritickému historikovi či teoretikovi uvažujúcemu o historickej práci. V súčasnej filozofii histórie, hlavne v rámci výmeny názorov medzi realistami a antirealistami (konštruktivistami), sa diskutuje o rôznych odpovediach na tieto otázky a jednotliví autori pritom formulujú viac či menej radikálne stanoviská.

Do tejto debaty sa svojim textom zapojil Pavol Labuda. Na jednej strane kritizuje stanovisko, ktoré údajne zastávam. Na druhej strane argumentuje v prospech „užitočnosti idey pre-existujúcich minulých udalostí a v prospech užitočnos-

* Práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0354/24 *Pluralita a relativizmus v súčasnej filozofii*. Za prečítanie a pripomienky k predchádzajúcej verzii textu ďakujem Michalovi Hubálkovi a Jurajovi Šuchovi.

ti pojmu reprezentácie.¹ Svoje stanovisko tiež formuluje do podoby tézy: „Bez pojmu reprezentácie a pojmu minulých udalostí nedokážeme vymedziť predmet výskumného programu histórie a odlíšiť (nároky a ciele) práce historikov od (nárokov a cieľov) prác literátov vytvárajúcich práce iba inšpirované historickými udalosťami (t. j. historické romány či fikcie).“² Takže v rámci negatívnej časti oponuje tomu, čo údajne zastávajú niektorí kritici realizmu. Konkrétne oponuje názoru, že minulé udalosti neexistujú, prípadne názoru, že nemajú vopred sformovanú podobu. Taktiež kritizuje odmietanie reprezentácie; stručne povedané, kritizuje non-reprezentacionalizmus. V rámci pozitívnej časti naopak zastáva existenciu minulých udalostí (a zrejme ich vopred sformovanú podobu) a háji potrebu pojmu reprezentácie pri výklade práce historikov.

Labuda ponúka zaujímavú úvahu o historickej práci a ohľadom niektorých postrehov sa možno zhodneme alebo by sme minimálne našli nejaké obom blízke závery. V tomto texte chcem však upozorniť, že nesprávne predstavuje to, čo tvrdím, a to, čo zastávajú niektorí konštruktivisti a non-reprezentacionalisti, resp. nesprávne predstavuje to, čo následne kritizuje. Taktiež chcem poukázať na niektoré problematické miesta jeho názorov či návrhu, ktorý, zdá sa, načrtáva. Keďže uznávam, že konštruktivistické a non-reprezentacionalistické názory nemusia byť úplne jasné ani intuitívne, chcel by som využiť kritiku Labudovho textu nielen na opravu jeho vyjadrení, ale aj na objasnenie toho, čo vybraní non-reprezentacionalisti tvrdia. Radím sem hlavne autorov, ako Paul Roth a Jouni-Matti Kuukkanen. Zároveň priznávam, že s ich hlavnými tézami a argumentmi súhlasím.

Realizmus, konštruktivizmus a non-reprezentacionalizmus vo filozofii histórie

Najskôr upozorním na to, čo Labuda nesprávne pripisuje mne, konštruktivistom či antirealistom. Podľa Labudu antirealisti odmietajú existenciu minulých udalostí, prípadne minulej reality. Tvrdí to na viacerých miestach: „antirealisti predpokladajú existenciu vopred daných minulých udalostí neprijímajú, a preto následne odmietajú aj možnosť ich poznania a reprezentácie.“³ „Antirealistická pozícia sa v tomto zmysle riadi gorgiovským heslom: To, čo neexistuje, pretože nemá v realite svojho pravditeľa (truthmaker), nemožno ani poznať, ani jazykovo vyjadriť.“⁴ „Antirealisti tvrdia, že niet čo reprezentovať, pretože minulé udalosti ani nie sú, ani nikdy neboli.“⁵ Je to však naozaj tak? Je skoro pravidlom, že Labuda takmer vôbec neuvádza odkazy na konkrétne strany ani citáty z prác autorov z antirealistického (konštruktivistického) tábora, ktoré by dokladali to, čo o nich tvrdí. Skôr im vo všeobecnosti nejaké názory pripisuje.⁶ Hlavné je však nasledujúce. Som

¹ LABUDA, Pavol. Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie : škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov. In *Kultúrne dejiny*, 2024, roč. 15, Supplement, s. 29. <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.27-40>

² LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 30.

³ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 28 – 29.

⁴ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 29.

⁵ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 36. Ani jedno z týchto odvážnych vyhlásení nie je podporené odkazom na konkrétne dielo a stranu, kde to nejaký autor tvrdí. Po prvom citovanom vyjadrení Labuda odkazuje iba rámcovo na práce, ktoré sa diskutii medzi realizmom a antirealizmom vo filozofii histórie venovali.

⁶ Na jednom mieste (LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 34) síce uvedie, že vlastne ja zastupujem názory konštruktivistov (a na moje práce aj odkazuje). Ak by to tak malo byť, považujem za neseriózne, že polemizuje s pozíciami (hovori

presvedčený, že okrem výnimočne extrémnych vyjadrení okrajových radikálov, prípadne občas zle pochopených či nejasne formulovaných tvrdení, nič z toho, čo hovoria určujúci konštruktivistí či antirealisti (a rovnako nič z toho, čo tvrdím ja), nevedie k záveru, že podľa nich minulosť neexistovala.

Ak sa pohybuje na úrovni úvah o tom, čo existuje/existovalo, t. j. na ontologickej úrovni, autori, ako Hayden White, Frank Ankersmit, Leon Goldstein, Jouni-Matti Kuukkanen či Paul Roth, nemajú pochybnosti o tom, že minulosť sa odohrala. Asi najdiskutovanejší „guru“ narativistického konštruktivismu, White, to jasne hovorí: „*Chtěl bych hned zkraje anticipovat několik námitek, s nimiž se historikové často setkávají, a zdůraznit, že historické události se liší od událostí fiktivních tím způsobem, jakým se jejich odlišnost běžně definuje již od Aristotela. Historikové se zabývají událostmi, které lze lokalizovat v čase a prostoru, událostmi, které jsou (anebo byly) alespoň v zásadě pozorovatelné nebo vnímatelné, zatímco spisovatelé krásné literatury – básníci, romanopisci, dramatici – se zabývají jak těmito událostmi, tak událostmi, které jsou imaginární: buďto hypotetické nebo zcela vymyšlené.*“⁷ Další vplyvný naratívny konštruktivista, Ankersmit, je v tejto otázke rovnako jednoznačný. Vo svojej koncepcii rozlišuje medzi úrovňou jednotlivých tvrdení a celých historických diel. Jednotlivé tvrdenia pritom podľa neho opisujú minulé udalosti, a to v jednoduchom, korešpondenčnom zmysle, za ktorý by sa nemusel hanbiť bežný realista budujúci svoju koncepciu okolo pojmu korešpondencie. Doslovne uvádza, že jednotlivé tvrdenia „*ako tvrdenia odkazujú na (veci z alebo aspekty) minulosti*“, resp. „*opisujú minulosť*“.⁸ Je možné takéto vyjadrenia dať do súladu s odmietnutím minulých udalostí? Nie, uvedení autori na ontologickej úrovni akceptujú, že minulosť existovala, že minulé udalosti sa odohrali.⁹ Domnievam sa, že niektorí kritici týchto autorov jednoducho nepozorne čítajú a nerozlišujú, kedy sa pohybujú na ontologickej (čo existuje?) a kedy na epistemologickej (ako dospievame k historickému poznaniu?) úrovni. Predtým, ako tento postreh rozvinem a objasním, chcel by som upozorniť na ďalšiu chybu v Labudovom texte.

Niektorí autori v diskusii o témach realizmu, konštruktivismu a relativizmu rozoberajú pojem nesformovanej reality (či minulosti) a súvisiaci dualistický pohľad na svet a poznávanie. Podľa dualizmu obsahu a formy by sme pri poznávaní (minulej) reality mali rozlišovať medzi (nesformovanou) látkou alebo obsahom a formou alebo formujúcimi nástrojmi, ako sú napr. pojmové schémy. Predstava je nasledovná: realita nemá inherentnú formu, podobu, štruktúru, význam, ale až aplikáciou tej či onej pojmovej schémy (formy) získame sformovanú, štruktúrovanú, zmysluplnú realitu, ktorá je vlastne skutočným predmetom či výsledkom poznania. Labuda kritizuje predstavu nesformovanej minulosti a tvrdí, že túto predstavu (a tým zrejme aj dualizmus) neoprávnene pripisujem realistom: „*Idea nesformovanej minulosti, ktorú Zeleňák neoprávnene pripisuje realistom, preto ne-*

o „antirealistoch“, o „antirealistickej pozícii“ a pod.) a nie iba s mojimi konkrétnymi názormi.

⁷ WHITE, Hayden. Fikce faktické reprezentace. In WHITE, Hayden. *Tropika diskursu : Kulturně kritické eseje*. Praha : Karolinum, 2010, s. 153.

⁸ ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic : A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1983, s. 94, s. 187.

⁹ Striktne vzaté, minimálne Ankersmit uznáva bežne prijímanú rolu minulosti aj na epistemologickej úrovni, ak ide o oblasť jednotlivých tvrdení.

dáva zmysel.“¹⁰ Na inom mieste uvádza, že „v Zeleňákom vykreslenom dualistickom rámci realistický filozof histórie... vôbec nepotrebuje pracovať.“¹¹ Súhlasím, že daný dualistický rámec a súvisiaca predstava nesformovanej minulosti nie je črtou realizmu. Ako to mimochodom zreteľne uvádzam v práci z roku 2021, na ktorú odkazuje. V danej práci totiž tvrdím opak toho, čo mi Labuda pripisuje. Daný dualizmus pripisujem práve niektorým konštruktivistom, ako napr. Whitovi. Vo svojej knihe na jednom mieste ponúkam „dualistický výklad Whitovej narativistickej koncepcie“, podľa ktorého „realita, i tá minulé, je len zmysluprázdnu látkou“ a až pri jej reprezentácii ju „historici formujú.“¹² White nám teda ukazuje „nesformovanú minulosť realitu, ktorú historici tvarujú do výsledných plnokrvných rozprávaní.“¹³ Realizmus spájam s opačným stanoviskom, ako je zrejmé z tohto citátu: „Podľa konštruktivistov a pojmových relativistov realizmus prezentuje naivnú predstavu. Chybne ukazuje svet ako jasne kategorizovaný a ľudí ako pasívne bytosti.“¹⁴ V podobnom duchu pri charakteristike realizmu citujem slová Tomáša Marvana: „Človek není suverénním zdrojem struktury svého okolí; je nepatrnou součástíkou ne-lidského prostředí, které je strukturováno inherentně, bez jeho přispění.“¹⁵

Verím, že z uvedeného je zrejmé, že dualizmus ani ideu nesformovanej látky nepripisujem realistom (ako to tvrdí Labuda), ale práve naopak, niektorým konštruktivistom (konkrétne Whitovi). Mimochodom, následne takýto konštruktivizmus a súvisiaci dualistický pohľad kritizujem, pretože vedie k relativizmu, ktorému sa iné verzie konštruktivismu dokážu vyhnúť.¹⁶

Prečo je toto všetko dôležité? Ilustruje to nepochopenie toho, ako vo svojich prácach charakterizujem realizmus a konštruktivizmus, a otázku znalosť toho, čo tvrdia samotní realisti a konštruktivisti (ďalšie príklady uvádzam nižšie). Takto nesprávne vystavané základy vedú k skresleniu toho, o čom aktuálne diskutujú zástancovia týchto pozícií vo filozofii histórie. Pokúsím sa preto v stručnosti zhrnúť, čo zastávajú jednotlivé pozície a k čomu sa osobne prikláňam.

V posledných desaťročiach bol realistický pohľad v rámci filozofie histórie formulovaný napr. Brankom Mitrovičom a Adamom Timminsom. Samotní realisti zvyknú zhrnúť svoju pozíciu do niekoľkých bodov. Mitrovič spája realizmus s názorom, že „historická minulosť (vrátane, napríklad, historických udalostí, akými boli bitky, a javov, ako renesancia alebo obdobie, ako napr. antika) sa odohrala a historici ju opisujú.“¹⁷ Pri opise, resp. poznávaní, je pritom kľúčová korešpondencia.¹⁸ Timmins podobne hovorí o troch „kľúčových zložkách“ historického re-

¹⁰ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 32.

¹¹ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 31.

¹² ZELENÁK, Eugen. *História a relativizmus : Ako prekonať relativistický výklad historickej práce?* Bratislava : Chronos, 2021, s. 46.

¹³ ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 46.

¹⁴ ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 29 (dôraz doplnený).

¹⁵ ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 60. Citované z MARVAN, Tomáš. *Realismus a relativismus*. Praha : Academia, 2014, s. 127.

¹⁶ Viac v ZELENÁK, *História a relativizmus*.

¹⁷ MITROVIČ, Branko, *Materialist Philosophy of History : A Realist Antidote to Postmodernism*. Lanham : Lexington, 2020, s. 29. <https://doi.org/10.5771/9781793620019>.

¹⁸ MITROVIČ, *Materialist Philosophy of History*, s. 29 – 30.

alizmu: „*prvou je existencia, druhou je nezávislost a třetou je dostupnost.*“¹⁹ Konkrétnejšie tu má na mysli to, že podľa realistov sa minulosť odohrala, treba ju považovať za nezávislú od historikov (historici ju nekonštruujú), ale pritom ju môžu poznať, je teda prístupná historickému bádaniu. Realisti teda podčiarkujú nasledovné: na ontologickej úrovni je to existencia a nezávislosť minulej reality, vrátane minulých udalostí, a na epistemologickej úrovni je to poznateľnosť samotnej minulosti. Historické poznanie má podľa nich spravidla podobu poznania založeného na korešpondencii, na reprezentácii, na zobrazovaní minulosti.²⁰

Antirealizmus alebo konštruktivizmus sa javí o niečo komplikovanejší a členejší. Na ontologickej úrovni však hlavní predstavitelia predpokladajú, že minulá realita sa odohrala. Jednoducho nepopierajú minulosť ani minulé udalosti (viď priblíženie Whita a Ankersmita vyššie).²¹ Rozdiely sa objavujú, akonáhle sa dostávame na epistemologickú úroveň. Rôzne pohľady totiž majú na to, ako historici dospievajú k historickému poznaniu. Starší predstavitelia, ako White a Ankersmit, predpokladajú, že jednotlivé tvrdenia z historických diel zobrazujú časti minulého diania.²² Tu je vzťah medzi jazykom a realitou relatívne bezproblémový. O tejto otázke sa však tiež vedie polemika, pretože viacerí autori aj na úrovni jednotlivých tvrdení poukazujú na vplyv teoretických predpokladov, kontextu a i., takže ani tu podľa nich nie je možné hovoriť o transparentnom vzťahu medzi jazykom a predlohou či o priamočiarom zobrazení. Zásadné komplikácie nastávajú na úrovni celých historických diel, ktoré podľa konštruktivistov ponúkajú originálne interpretácie, resp. špecifické výklady minulosti. Výsledkom je preto pluralita historických diel o tých istých udalostiach či častiach minulosti. Predsa však, aspoň pri určitom výklade, predpokladajú, že historické diela sú v nejakom špecifickom zmysle o minulosti. Hoci kľúčové a najzaujímavejšie na jednotlivých historických prácach sú originálne výklady, predsa sú vystavané z jednotlivých opisných tvrdení a sú o minulosti. Prínosom Whita a Ankersmita je práve detailný rozbor toho, čo vstupuje do tejto konštrukčnej aktivity historikov. Podľa Whita sú to napr. rôzne interpretačné stratégie – naratívna štrukturácia, explanácia argumentom a ideologická implikácia. Rôzna aplikácia týchto stratégií a postupov pritom samozrejme prináša rôznorodé historické práce.

V posledných desaťročiach sa objavili práce konštruktivistov, ktorí síce do určitej miery sympatizujú s klasickým naratívizmom a s názormi A. Danta, H. Whita a pod., ale zároveň sa posúvajú ďalej. Mám na mysli hlavne Paula Rotha a Jouni-Matti Kuukkanena. Na ontologickej úrovni obaja uznávajú existenciu minulosti, ale akonáhle sa presunieme do oblasti historického poznania, odmietajú hovoriť o historických prácach ako o zobrazeniach či reprezentáciách minulosti. Na-

¹⁹ TIMMINS, Adam. Idealism in Historical Theory 1970–2020. In FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko (eds.). *The Poverty of Anti-realism*. Lanham : Lexington, 2023, s. 5. <https://doi.org/10.5040/9781978734197.ch-1>.

²⁰ MITROVIĆ, *Materialist Philosophy of History*, TIMMINS, Adam. *Towards a Realist Philosophy of History*. Lanham : Lexington, 2022. <https://doi.org/10.5771/9781666902426>.

²¹ Niektorí autori sa tak sústreďujú na otázku historického poznania, že v podstate ontologické otázky ani neriešia, resp. sú pre nich sekundárne. Ani to však neznamená, že by popierali existenciu minulosti.

²² WHITE, Hayden. *Metahistory : The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1973, ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic*, ANKERSMIT, Frank. *Historical Representation*. Stanford, CA : Stanford University Press, 2001.

príklad Kuukkanen tvrdí, že historické práce sa nemajú vykladať cez „*rigidnú schému reprezentacionalizmu*“ ako zobrazenia minulosti, pretože ich hlavným výstupom sú skôr argumenty či interpretácie, ktoré sú svojou povahou *konštrukcie*.²³ V podobnom zmysle aj Roth upozorňuje, že úlohou historika nie je verne zobraziť akúsi vopred danú minulú predlohu. Práve naopak, historici vo svojich rozprávaniach konštituuju udalosti, ktoré sú predmetom ich vysvetlenia.²⁴ Toto vyjadrenie však treba chápať v epistemickom a nie ontologickom zmysle. Roth tu totiž nehovorí o tom, čo skutočne existuje, ale hovorí tu o tom, ako by sme mali uvažovať o historickom poznaní. Pretože v centre jeho pozornosti je „*alternatívny výklad historického poznania*“.²⁵ Kedykoľvek teda hovorí o konštitúcii minulých udalostí a pod., v skutočnosti nehovorí o tom, čo existuje, ale o tom, ako historik pracuje pri získavaní historického poznania. Domnievam sa, že práve tu je jadro nedorozumenia. Títo druhí konštruktivisti, ako Roth a Kuukkanen, volajme ich non-reprezentacionalisti, totiž tvrdia len to, že historické poznanie *nie* je založené na reprezentácii nejakej vopred danej predlohy. Zopakujem však, že to vôbec neznamená, že by na *ontologickej* úrovni odmietali existenciu minulosti. Iba na *epistemologickej* úrovni odmietajú korešpondenčný či reprezentacionalistický rámec.

Pokúsím sa o ešte voľnejšie objasnenie. Podľa non-reprezentacionalistov sa, samozrejme, minulosť odohrala, a teda historici majú k dispozícii doklady, pozostatky materiálnej kultúry, iné pramenné materiály, jednoducho rôznorodé dáta. Lenže nič z tohto pre nich neznamená, že historik musí predpokladať, že čelí jasne štruktúrovanej, teoreticky sformovanej a zmyslom vopred nasýtenej predlohe, ktorú by mal zobraziť jediným správnym spôsobom. Nie, až historik konštituuje špecifické udalosti, obdobia a výklady, ktoré musia byť kompatibilné s dostupnými prameňmi. Lenže s tými istými podkladmi môžu byť v súlade rôzne interpretácie (tzv. problém nedourčenosti teórie dátami/faktami), napr. výklad konkrétnej revolúcie ako pokrokovej, ako aj výklad tej istej revolúcie ako krvavej. Až historici sú podľa non-reprezentacionalistov autormi, ktorí minulé udalosti v konkrétnom výklade a význame konštituuju. Preto je jedným z dôležitých dôsledkov historickej práce pluralita interpretácií. Môže to znieť provokatívne, ale netreba zabudnúť, že tu je dôraz na epistemologickú dimenziu odmietania korešpondencie a nie na ontologickú stránku histórie. Jadrom tejto pozície je totiž téza, že historické poznanie sa nedosahuje reprezentáciou akejsi vopred danej minulej reality.

Tento centrálny rozdiel medzi epistemologickou a ontologickou úrovňou sa pokúsím ďalej objasniť na pozadí vyjadrení staršieho filozofa histórie, Leona Goldsteina. Daný autor otvorene odmieta „*realizmus ako epistemológiu histórie*“.²⁶ Neznamená to, že by tvrdil, že minulé realita sa neudiala. Hlásal skôr, že „*skutočná minulosť nie je relevantná pre potreby prác alebo opisov, alebo rekonštrukcií, ktoré tvoria historici,*“ resp. „*skutočná minulosť nehrá v praxi histórie*

²³ KUUKKANEN, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London : Palgrave Macmillan, 2015, s. 65. <https://doi.org/10.1057/9781137409874>.

²⁴ ROTH, Paul A. *The Philosophical Structure of Historical Explanation*. Evanston : Northwestern University Press, 2020, s. 11.

²⁵ ROTH, *The Philosophical Structure of Historical Explanation*, s. 49.

²⁶ GOLDSTEIN, Leon J. Against Historical Realism. In *Philosophy and Phenomenological Research*, 1980, roč. 40, č. 3, s. 428. <https://doi.org/10.2307/2106407>

žiadnu úlohu.²⁷ Tieto vyhlásenia môžu znieť radikálne, avšak po správnom výklade dávajú zmysel, a navyše sa domnievam, že sú prijateľné. Okrem toho ponúkajú ten správny kontext pre pochopenie non-reprezentacionalizmu, a teda aj názorov Rotha a Kuukkanena. Goldsteinov postoj možno zhrnúť nasledovne. Historik pri svojej práci ako historik nikdy (výnimkou by mohli byť výnimočné práce svedkov o nedávnej minulosti) neprichádza do kontaktu s minulou realitou, ktorú by podľa realistov mal opisovať. V skutočnosti sa historik musí spoľahnúť na pozostatky, na pramene, na dôkazy a rôzne techniky a postupy, ktoré mu pomáhajú ich vykladať a pracovať s nimi ďalej. Vyjadrené slovami Goldsteina: „... nikdy nie sme konfrontovaní so skutočnou minulosťou, ktorú by sme použili na testovanie prác historikov. ... Existujú spôsoby, pomocou ktorých sa testuje historické poznanie, ale tieto spôsoby nikdy nezahrňajú konfrontáciu s aktuálnymi črtami skutočnej minulosti. Keby bolo možné navodiť skutočnú minulosť nejakým priamym spôsobom, história ako disciplína by bola úplne zbytočná.“ (Goldstein 1980, 427)²⁸ Stručne povedané, Goldstein upozorňuje, že filozofi v minulosti prehnane zdôrazňovali úlohu percepcie a korešpondencie. Práca historikov však nie je prioritne postavená na vnímaní, ale na práci s dôkazmi, na výklade a interpretácii dostupných materiálov a písomností. Preto je realistická epistemológia založená na korešpondencii či reprezentácii v histórii nepoužiteľná. Striktne vzaté, pri nadobúdaní historického poznania historik nepotrebuje pracovať s pojmom skutočnej minulej reality, a preto ani s konceptom jej reprezentácie či korešpondencie historického diela s minulosťou. Historik si musí osvojiť špecifické postupy, ako z dostupných prameňov získať informácie a ako formulovať zmysluplný výklad, ktorý bude konzistentný s dôkazmi. To je jadro práce historika, nie reprezentovanie minulosti.

Holandský autor Rik Peters tento prístup k histórii výstižne zhrňa, keď upozorňuje, že konštruktivisti goldsteinovho typu zdôrazňujú prioritu oblasti poznávania („*primacy of knowing*“).²⁹ Historické poznanie je podľa nich založené na rôznych krokoch a procedúrach (samozrejme, tie si vyžadujú podrobný rozbor, ale nateraz stačí, že spravidla tu ide o nejaký typ práce s prameňmi) a nie na zobrazovaní akejsi vopred fixovanej predlohy. Takže konštruktivisti v podstate neriešia ontologickú tému, len poukazujú na to, že koncept akejsi skutočnej reality nehrá rolu v otázke historického poznania. Na druhej strane, ako trefne dopĺňa Peters, realisti zdôrazňujú prioritu reality („*primacy of reals*“), a preto cez túto ontologickú optiku opakovane mylne interpretujú svojich oponentov, akoby sa zapájali do debaty o tom, či minulosť existovala. Zdá sa im, že keď konštruktivisti hovoria, že minulé realita je irelevantná, popierajú existenciu minulosti. Lenže to je chybný výklad prameniáci z ich ontologického sústredenia a z toho, že si nevšímajú, že konštruktivisti sa vyjadrujú na epistemickej úrovni o podobe historického poznania. Keď totiž konštruktivisti hovoria o nepotrebnosti minulosti,

²⁷ GOLDSTEIN, *Against Historical Realism*, s. 427, s. 429.

²⁸ GOLDSTEIN, *Against Historical Realism*, s. 427. Pozri tiež jeho skoršiu prácu: „Ak sa nad tým dostatočne zamyslíme, môžeme dokonca dospieť k záveru, že skutočná minulosť je pre historický výskum celkom irelevantná.“ GOLDSTEIN, Leon J. *Historical Knowing*. Austin : University of Texas Press, 1976, s. 46.

²⁹ PETERS, Rik. Constructivism and Realism. In AKKER, Chiel van den (ed.). *The Routledge Companion to Historical Theory*. London : Routledge, 2022, s. 259. <https://doi.org/10.4324/9780367821814-16>

hovorí o jej epistemickej nepotrebnosti pre potreby porozumenia tomu, ako dospievame k historickému poznaniu. Pretože historici nedosahujú poznanie tak, že zobrazujú akúsi predlohu minulej reality. Pretože história podľa nich nie je založená na reprezentácii.

Myslím si, že Labuda robí rovnakú chybu keď non-reprezentacionalistov vykladá akoby tvrdili, že minulosť neexistovala, pričom ich v skutočnosti zaujíma to, čo zohráva, resp. nezohráva rolu pri poznávaní v histórii. Skeptik by však mohol oponovať: „Nemožno Labudove vyjadrenia predsa len čítať viac v epistemic-kom zmysle?“ Som presvedčený, že nie. Jeho opakované vyjadrenia o chýbajúcom predmete dokladajú, že tu ostáva na ontologickej úrovni. Jasným príkladom sú jeho vyššie citované slová: „*Antirealistická pozícia sa v tomto zmysle riadi gorgiovským heslom: To, čo neexistuje, pretože nemá v realite svojho pravditeľa (truthmaker), nemožno ani poznať, ani jazykovo vyjadriť.*“³⁰ Labuda tu začína existenciou (minulá realita podľa antirealistov neexistuje) a všetko ostatné (poznatie a jazykové vyjadrenie) je ďalšie v poradí. Konštruktivisti, ako Roth a Kuukkanen, však uvažujú inak, možno dokonca povedať, že problematiku histórie uchopujú presne z opačnej strany. Pre nich je nepochybné, že historici nám prinášajú *poznanie*, a hoci často ústi do plurality výkladov, je to predsa historické poznanie. V tomto kontexte ich zaujíma, ako dané poznanie historici nadobúdajú. Určite nie porovnávaním s predlohou, určite nie vďaka tomu, že by overovali korešpondenciu textu s realitou. Tak ako teda? V tomto bode prinášajú vlastné návrhy, ktoré sú non-reprezentacionalistické. Kľúčové je to, že otázka existencie skutočnej minulej reality sa tu v podstate nerieši, netematizuje. Kľúčový je spôsob poznávania. V Labudovej kritike je to presne naopak. Podľa neho totiž antirealisti popierajú existenciu vopred daných minulých udalostí³¹ a ostatné prichádza neskôr.

Labudov problematický návrh

Vo svojom texte Labuda dopĺňa kritiku údajných popieračov minulých udalostí (prípadne ich vopred danej formy) a kritiku non-reprezentacionalizmu o svoj vlastný skečový návrh. Povieť to zjednodušujúco. Čitateľ sa najskôr dozvie, že antirealisti (údajne) popierajú vopred dané udalosti a následne sa dočíta, že minulé udalosti sú v podstate sociálne stabilizované. Čitateľ sa najskôr dozvie, ako sa mýlia non-reprezentacionalisti odmietajúci uvažovať o historických dielach ako o reprezentáciách minulosti a následne sa dočíta o alternatíve, v rámci ktorej je však reč o „stopách“ minulosti ako o reprezentáciách. Postupne predstavím tieto konfúzne a problematické záležitosti.

Ak Labudovi správne rozumiem, opakovane kritizuje antirealistov za to, že neprijímajú „*predpoklad o existencii vopred daných minulých udalostí*“, za to, že odmietajú ideu „*vopred sformovaných minulých udalostí*“, za to, že odmietajú pojem minulých udalostí.³² Hoci sú tu určité významové rozdiely, čítajme túto kritiku ústretovo. Celkovo je dojem z Labudovho textu taký, že jedným z kľúčových problémov antirealizmu, a podľa názvu jeho článku dokonca „*škandálom*“, je popieranie fixnej minulosti, jednoducho odmietnutie vopred daného predmetu skúmania histórie. Je preto viac než prekvapivé, keď Labuda v určitom momente začne hovoriť o sociálne stabilizovanom predmete histórie: „*Konštruktivisti sa*

³⁰ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 29.

³¹ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 28 – 29.

³² LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 28 – 29, s. 29, s. 30.

podľa mňa mylne domnievajú, že nato, aby minulé udalosti pre realistu mohli plniť úlohu predmetu histórie, musia mať nejakú silnejšiu ako sociálnu formu stabilizácie. Z tohto dôvodu tlačia realistov do absurdnej pozície ontologickej stability minulých udalostí, ktorú realisti vôbec nepotrebujú zastávať.“³³ Po prvé, Labuda neodkazuje na žiadne konkrétne dielo konštruktivistu, ktorý tlačí realistu do ontologickej stability, po druhé, Labuda neodkazuje na žiadneho realistu, ktorý by zastával sociálnu formu stabilizácie a nakoniec ani neobjasňuje, aký je rozdiel medzi sociálnou a ontologickou stabilitou.³⁴ Preto sa pustím do voľnejšej úvahy. Realisti ako Mitrović a spol. jasne hovoria o tom, že nesúhlasia s rôznymi antirealistickými, idealistickými či postmodernými prístupmi a tvrdia, že minulé realita a minulé udalosti existovali. Mitrović a Førland vo svojom spoločnom texte otvorene píše, že medzi kľúčové body historického realizmu patrí presvedčenie, že „minulosť existovala“ a že „minulosť je nemenná.“³⁵ Mitrović nehovorí o žiadnej sociálnej stabilizácii udalostí, práve naopak, realista Mitrović explicitne uvádza, že jeho materialistický prístup je nekompatibilný s „anti-realistickými, anti-fundacionalistickými a sociálno-konštruktivistickými paradigmami.“³⁶ Labuda, samozrejme, môže zastávať svoju preferovanú kombináciu názorov, len upozorním, že vo filozofii histórie realisti štandardne *oponujú* sociálnemu konštruktivismu. Preto predpokladám, hoci bez Labudovho podrobnejšieho vymedzenia tohto pojmu trochu riskujem, že štandardní realisti by *odmietli* hovoriť o *sociálnej forme stabilizácie* minulých udalostí. Práve naopak, podľa nich je minulé realita daná a netreba ju dodatočne sociálne či kultúrne stabilizovať, konštituovať či formovať.

Labuda tu vlastne prekvapivo formuluje stanovisko, ktoré je bližšie antirealistom než realistom. Niektorí antirealisti totiž bežne upozorňujú na rolu spoločstiev, komunit či praxe pri konštituovaní toho, o čom historici píše.³⁷ Na jednej strane teda Labuda konštruktivistov kritizuje za údajné odmietanie vopred danej minulosti, no na druhej strane sám hovorí o jej sociálnej stabilizácii. Považujem to za problém jeho textu.

Druhý problém sa týka posunu, ktorého sa Labuda (občas) dopúšťa počas diskusie o pojme reprezentácie a o non-reprezentacionalizme. Autor na úvod kritizuje non-reprezentacionalizmus a zastáva dôležitosť pojmu reprezentácie pre históriu. Keď však non-reprezentacionalisti odmietajú hovoriť o historických dielach ako o reprezentáciách, odmietajú dualistickú predstavu, podľa ktorej máme na jednej strane historické diela a na druhej strane historické udalosti a historické diela by údajne mali zobrazovať príslušné udalosti, resp. korešpondovať

³³ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 35.

³⁴ Na jednom mieste Labuda uvádza, že konštruktivisti (zrejme ja): „realizmu podsúvajú ontologizovanie minulých udalostí. Tohto kroku sa však pričetní realisti nedopúšťajú a najmä nemusia dopúšťať.“ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 34. Čitateľ sa však nedozvie, kto sú tí „pričetní realisti“, ktorí sa ontologizovania nedopúšťajú, Labuda totiž na nikoho neodkazuje.

³⁵ FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko. Introduction: Being Realist about History. In FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko (eds.). *The Poverty of Anti-realism*. Lanham : Lexington, 2023, s. xi, s. xii. <https://doi.org/10.5040/9781978734197.ch-1>

³⁶ MITROVIĆ, *Materialist Philosophy of History*, s. x.

³⁷ „V tomto zmysle sa minulé konanie môže meniť, pretože intencionálne druhy nemajú žiadnu stabilitu ani podstatu, okrem náhodností komunitou schválených opisov na ich charakterizovanie.“ ROTH, Paul A. Ways of Pastmaking. In *History of the Human Sciences*, 2002, roč. 15, č. 4, s. 134. <https://doi.org/10.1177/0952695102015004684>

s nimi.³⁸ Po Labudovej kritike non-reprezentacionalizmu sa od autora dozvedáme, že bez reprezentácie sa histórii nedá rozumieť. Lenže o akej reprezentácii tu hovorí? Očakával by som, že Labuda bude upozorňovať na to, že historické diela predsa nejakým spôsobom zobrazujú minulé udalosti. Autor však nehovorí o historických dielach reprezentujúcich minulé udalosti, ale hovorí o tom, že *stopy minulosti sú reprezentácie, že sú to reprezentácie spôsobov života*. Labuda tvrdí, že nič nebráni tomu, aby „*historici, spolu s filozofmi reflektujúcimi ich prácu, chápali zachované stopy minulých udalostí ako reprezentácie par excellence*. Nástenné malby v Lascaux, Rosettská doska, Wittgensteinove Denníky z r. 1914 – 1916 či zámkový mobiliár z Bojníc sú predsa reprezentáciami minulých udalostí par excellence. Všetky tieto artefakty – doska, denníky a mobiliár – sú predsa jasne sfornovanými výsledkami minulej činnosti ľudí a reprezentujú ich spôsob života.“³⁹ O akom druhu reprezentácie tu je reč? Zdá sa mi, že ani povaha reprezentácie, a už vôbec nie reláta (prvky) vzťahu, o ktorom hovorí Labuda, sa netýkajú toho, o čom hovoria non-reprezentacionalisti. Non-reprezentacionalisti hovoria o tom, že historické diela nie sú reprezentácie minulých udalostí, Labuda hovorí o tom, že stopy minulosti sú reprezentácie spôsobov života.

Zdá sa mi, že Labuda obchádza diskutovanú pozíciu. Predstavme si, že nejaká skupina autorov zastáva názor N-K, podľa ktorého jednotlivé tvrdenia v historických dielach *nekorešpondujú s minulými udalosťami*. Predstavme si teraz, že kritik tohto stanoviska bude oponovať: „Nie, táto skupina autorov sa mylí, pretože pojem korešpondencie je v histórii kľúčový, veď predsa jednotlivé tvrdenia musia *korešpondovať*, musia zodpovedať dostupným *pramenným materiálom*“. Považovali by sme to za zmysluplnú kritiku názoru N-K? Zrejme nie, keďže daná skupina neoponovala údajne kritizovanému chápaniu korešpondencie, ale niečomu úplne inému. Ak kritik poukáže na dôležitosť *inej* korešpondencie (medzi tvrdeniami a prameňmi), neznamená to, že kritizuje pôvodnú skupinu autorov (a ich stanovisko N-K), ktorá hovorila o (ne)korešpondencii medzi *inými* objektmi (medzi tvrdeniami a udalosťami) a v odlišnom zmysle.

O niekoľko strán však Labuda píše nasledovné: „*historické práce reprezentujú a musia reprezentovať minulé udalosti*.“⁴⁰ Tak teda, ako to je? Je prípadom „*reprezentácie par excellence*“, keď stopy reprezentujú spôsoby života ľudí alebo keď historické diela reprezentujú minulé udalosti? Napokon v záverečnom zhrnutí sa dočítame: „*Aby sa to kriminalistom i historikom podarilo, musia sa snažiť o čo najvernejšiu re-reprezentáciu minulého diania. Postupujú pritom tak, že zo všetkých možných scenárov v súlade s evidenciou všetkého druhu vylúčia tie scenáre, ktoré sa nemohli stať a snažia sa dopracovať k takému scenáru, o ktorom sú s najlepším vedomím presvedčení, že na účely ich praxe má najvyššiu mieru dôveryhodnosti*.“⁴¹ Lenže toto je zase iné chápanie reprezentácie. Reprezentácia založená na posudzovaní súladu s evidenciou, na vylučovaní spomedzi všetkých možných scenárov a budovaná na presvedčení o najvyššej miere dôveryhodnosti. Nič z tohto nie je reprezentáciou, ktorú kritizujú non-reprezentacionalisti. Oni totiž kritizujú reprezentáciu založenú na korešpondencii historických diel s minulou realitou. Labudov prístup v otázke reprezentácie je jednoducho viacznačný a konfúzny.

³⁸ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 65.

³⁹ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 32.

⁴⁰ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 35.

⁴¹ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 38.

Záver

Obávam sa, že Pavol Labuda vo svojom texte ponúka problematickú diskusiu rôznych názorov z oblasti filozofie histórie. Predovšetkým nesprávne prezentuje pozície, ktoré kritizuje. Navyše predstavuje „konkurenčné“ názory, z ktorých niektoré v podstate alternatívou nie sú (hlavne, ak je dôraz na sociálnej stabilizácii) a nakoniec i jeho kritika sa miestami mňa tomu, o čom pojednáva ním spochybňovaný non-reprezentacionalizmus.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic : A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1983.
- ANKERSMIT, Frank. *Historical Representation*. Stanford, CA : Stanford University Press, 2001.
- FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko. Introduction : Being Realist about History. In FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko (eds.). *The Poverty of Anti-realism*. Lanham : Lexington, 2023, s. vii – xxvi. <https://doi.org/10.5040/9781978734197.ch-I>
- GOLDSTEIN, Leon J. *Historical Knowing*. Austin: University of Texas Press, 1976.
- GOLDSTEIN, Leon J. Against Historical Realism. In *Philosophy and Phenomenological Research*, 1980, roč. 40, č. 3, s. 426 – 429. <https://doi.org/10.2307/2106407>
- KUUKKANEN, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London : Palgrave Macmillan, 2015. <https://doi.org/10.1057/9781137409874>
- LABUDA, Pavol. Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie : škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov. In *Kultúrne dejiny*, 2024, roč. 15, Supplement, s. 27 – 40. <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.27-40>
- MARVAN, Tomáš. *Realismus a relativismus*. Praha : Academia, 2014.
- MITROVIĆ, Branko. *Materialist Philosophy of History : A Realist Antidote to Postmodernism*. Lanham : Lexington, 2020. <https://doi.org/10.5771/9781793620019>
- PETERS, Rik. Constructivism and Realism In AKKER, Chiel van den (ed.). *The Routledge Companion to Historical Theory*. London : Routledge, 2022, s. 254 – 268. <https://doi.org/10.4324/9780367821814-16>
- ROTH, Paul A. Ways of Pastmaking. In *History of the Human Sciences*, 2002, roč. 15, č. 4, s. 125 – 143. <https://doi.org/10.1177/0952695102015004684>
- ROTH, Paul A. *The Philosophical Structure of Historical Explanation*. Evanston : Northwestern University Press, 2020.
- TIMMINS, Adam. *Towards a Realist Philosophy of History*. Lanham : Lexington, 2022. <https://doi.org/10.5771/9781666902426>
- TIMMINS, Adam. Idealism in Historical Theory 1970–2020. In FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko (eds.). *The Poverty of Anti-realism*. Lanham : Lexington, 2023, s. 3 – 23. <https://doi.org/10.5040/9781978734197.ch-1>
- WHITE, Hayden. *Metahistory : The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1973.
- WHITE, Hayden. Fikce faktické reprezentace. In WHITE, Hayden. *Tropika diskursu : Kulturně kritické eseje*. Praha : Karolinum, 2010, s. 153 – 168.

ZELEŇÁK, Eugen. *História a relativizmus : Ako prekonať relativistický výklad historickej práce?* Bratislava : Chronos, 2021.

doc. Mgr. Eugen Zelenák, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <eugen.zelenak@ku.sk>
ORCID: 0000-0002-0576-4080